

PHOTOS DE VOYAGE JADIS ET MAINTENANT

Exposition à l'occasion du Centenaire
du Voyage à Tunis des peintres
Paul Klee,
August Macke
et Louis Moilliet

11.04 // 25.05.2014
Cherif Fine Art
Sidi Bou Saïd
Tunisie

Réalisée par le Goethe-Institut en Tunisie
en coopération avec les ambassades
de Suisse et d'Allemagne en Tunisie
et le soutien de LEONI Wiring Systems Tunisia

**GOETHE
INSTITUT**
Sprache Kultur Deutschland

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Ambassade de Suisse en Tunisie

Ambassade
de la République fédérale d'Allemagne
Tunis

LEONI

La Tunisie en photos à cent ans d'intervalle

La Tunisie, avec ses couleurs et sa lumière méditerranéennes, était lieu de désir ou de rêve au même titre que d'autres pays du Sud, pour les artistes et intellectuels de l'Europe centrale et septentrionale, au 19e siècle comme au 20e, une attitude que l'on constate aujourd'hui encore. Le tourisme en a fait l'image de marque en affichant des aplats en bleu de ciel et blanc de crépi splendides, et les vacanciers qui fréquentent encore les belles plages tunisiennes, sont autant de témoins d'un monde façonné par le soleil. Le peintre Louis Moilliet avait séjourné déjà quelques fois en Tunisie, lorsqu'il débarqua de Marseille, en avril 1914, en compagnie de ses amis peintres Paul Klee et August Macke pour leur faire découvrir Tunis et ses environs, Hammamet et Kairouan. Auparavant, Vassily Kandinsky avait passé plusieurs mois en Tunisie avec sa compagne Gabriele Münter, peintre expressionniste. L'influence du voyage en Tunisie sur l'expression artistique, de Klee surtout, est connue à travers le monde. Moins connues sont peut-être les pho-

tos que Gabriele Münter a prises en Tunisie en 1904/05 et les instantanés par lesquels August Macke a documenté le séjour des trois peintres en 1914.

L'exposition «Photos de Voyage – Jadis et Maintenant» qui est présentée à Sidi Bou Saïd en 2014 dans le cadre du Centenaire du Voyage à Tunis des peintres Paul Klee, August Macke et Louis Moilliet, confronte ces prises de vue d'il y a cent ans avec le regard actuel du photographe tunisien Wassim Ghozlani qui a réalisé ses «Cartes postales» à partir de 2011, et avec celui du photographe allemand Florian Schreiber, voyageur en Tunisie de 2014 un regard donc à la fois double et différent sur un pays à la fois différent et resté égal à lui-même.

Christiane Bohrer

Directrice du Goethe-Institut en Tunisie

تونس من خلال معرض للصورة لحقبه زمنية تقدر بمائة سنة

الرسامين الثلاثة في عام 1914. إنَّ معرض "صور الرحلات - الماضي والحاضر" الذي تم عرضه بسيدي بوسعيد في عام 2014 بمناسبة مئوية رحلة الرسامين "بول كلي" و "اوغوست ماكي" و "لويس موبلات" إلى تونس يقوم بمقارنة صور مضى عليها مائة سنة مع صور للفوتوغرافي التونسي وسيم الغزلاني الذي شرع في إعداد هاته البطاقات البريدية منذ عام 2011، وكذلك مقارنة مع صور الفوتوغرافي الألماني الشهير "فلوريان شرايبر" الذي قام بزيارة تونس في عام 2014؛ فهي تعتبر نظرة مزدوجة ومختلفة حول بلد متنوع ومنفرد.

"كريستيان بروهر"
مديرة معهد "غوته" في تونس

تعتبر تونس من خلال أوانها وإشعاعها المتوسطي مستقرّ للحالمين مثلها مثل دول الجنوب، على الأقل بالنسبة لفناني ومثقفي القرن التاسع عشر وكذلك القرن العشرين بأوروبا الوسطى والشمالية، إن ذلك ما يمكن للمرء أن يراه حتى في الوقت المعاصر، فقد ساهمت السياحة في عكس صورة نوعية من خلال عرض لوحات زرقاء وبيضاء خلّابة ولعلّ خير شاهد على جمال تلك البلاد المشمسة هم المصطافون الذين لا يزالون يتردون على شواطئها الخلابة. لقد سبق للرسام "لويس موبلات" أن حلّ بتونس وذلك عبر مرسيلىا مع رفاقه الرسامين "بول كلي" و"اوغوست ماكي" حيث قرروا جميعا استكشاف تونس وأحوازها وصولا إلى الحمامات والقيروان، أما "فاسيلي كاندينسكي" فقد سبق له كذلك أن قضى عدّة أشهر في تونس مع رفيقته الرسامة التعبيرية "غابرييل مونتر". فقد تأثر التعبير الفني وخاصة بالنسبة للرسام "كلي" أيما تأثير وهو معروف في جميع أنحاء العالم، وكذلك صور الرسامة "غابرييل مونتر" التي التقطتها بتونس في 1904-1905 وصور الرسام "اوغوست ماكي" التي جسّد فيها فترة إقامة

Œil du peintre, objectif du photographe

Paul Klee, August Macke et Louis Moilliet, âmes sœurs dans la vision du monde au travers de l'expression picturale, se rencontrent sur les bords d'un lac alpin, au cœur de la Suisse. Leur chaleureuse complicité, nourrie d'un besoin de créativité, les emmène à Tunis au printemps 1914, attirés qu'ils sont par cette Méditerranée, familière et exotique à la fois. Leur convergence vers ces lieux baignés de lumière, chargés d'histoire et d'un certain mystère, imprimera à leur entreprise artistique et amicale commune une signification profonde et un tournant déterminant dans l'évolution de leur style.

Alors même que l'Europe est à la veille d'un conflit fratricide et meurtrier, qui marquera tout le XXe siècle, les trois compères rentreront sur le vieux continent, marqués par un séjour qui témoigne de leurs sensibilités à un environnement riche et formateur. Klee en particulier dit, dans son journal, s'être découvert au travers de la couleur en Tunisie. Macke, qui produit bel et bien sur place, n'aura, hélas, plus guère la chance d'affirmer plus son art, puisque

fauché tragiquement dans le deuxième mois de la Grande Guerre. Moilliet, lui, grand voyageur, rendra sa copie par petites touches, au cours des ans, de sa palette discrète et inspirée.

C'est aujourd'hui l'image photographique qui prend le relais de ce voyage convivial, appuyé sur des documents d'époque, de Gabriele Münter et Macke lui-même, dans une sépia révélatrice. En parallèle contemporain, l'objectif synergique de deux jeunes photographes ravive opportunément cette mémoire visuelle transformatrice. En parcourant à nouveau les étapes du légendaire périple de 1914, un regard européen et un regard tunisien perpétuent l'échange culturel, la fécondation réciproque de l'imaginaire, cette diversité consubstantielle à l'expérience humaine. Ainsi, le voyage de ce temps-là est aussi un voyage dans le temps, qui se donne le temps de cette aventure.

Pierre Combernous

Ambassadeur de Suisse en Tunisie

عين الرسام، عدسة المصور

لمساته الفنية في لوحات متميزة وملهمة. تبدو لنا اليوم الصورة الفوتوغرافية التي تجسد مراحل مغامرة موثقة عبر التاريخ لـ "غابرييل مونتر" و "ماكي" نفسه من خلال صور توضيحية، أما في المعاصر فإنّ عدسة الفوتوغرافيين الشابين تساعد على إحياء هذه الذاكرة البصرية التحويلية.

فعندما نعيد النظر في مراحل الرحلة الأسطورية في عام 1914 فإننا سوف نلاحظ حتما كيف أنّ النظرة الأوروبية والنظرة التونسية تساهم في خلق تبادل ثقافي وتلاقح في الخيال وتنوع في التجربة الإنسانية. وبالتالي فإنّ رحلة كهذه تعدّ رحلة عبر الزمن نكتشف من خلالها مغامرة في وقت غير وقتنا.

"بيار كمبيرنوس"
سفير سوسرا في تونس

لقد قرّر "بول كلي" و "اوغوست ماكي" و "لويس مويلا" المتوحدين في تجسيد العالم من خلال التعبير التصويري اللائق على ضفاف بحيرة جبال الألب في وسط سويسرا. إن انسجامهم الحماسي المتعطر للإبداع هو ما جعلهم يزورون تونس في ربيع 1914 وهم متطلعين لاستكشاف البحر الأبيض المتوسط الذي بدى لهم مألوفا ولكنه غامض في نفس الوقت. كما كانوا يأملون من التواجد في أماكن مشعة بالشمس وتاريخها حافل وغريب عليهم في أن تتعرّز مبادراتهم الفنية المشتركة بينهم بدلالة هامة وتطور في أسلوبهم.

على الرغم من أن أوروبا على باب صراعات دموية ميّزت القرن العشرين إلّا أن الرفاق الثلاثة قد قرروا الالتقاء في القارة العجوز وهو ما يعكس اهتمامهم ببيئة غنية وتكوينية. ويقول "كلي" في مذكرته عن تونس أنها ساهمت في بناء جزء من شخصيته. أما "ماكي" فللأسف لم تسنح له الفرصة لأن يعبر عن فنه بعدما وافته المنية خلال الشهر الثاني من الحرب العالمية الأولى. أما الرحالة الكبير "مويلا" فيمكن لنا أن نلاحظ على مرّ السنين

Photographies de voyage à Tunis Jadis et Maintenant

de Gabriele Münter et August Macke //
Wassim Ghozlani et Florian Schreiber

Cette exposition est l'occasion d'une rencontre: celle d'une femme et de trois hommes photographes on ne peut plus différents. Différents quant à leurs origines, leur époque mais également leurs exigences photographiques. Leur point commun est le sujet qu'ils photographient: la « Tunisie ».

Gabriele Münter et August Macke, qui se consacraient avant tout à la peinture et considéraient la photographie plutôt comme un outil supplémentaire, se rendent pour la première fois en Tunisie au début du 20ème siècle. La Tunisie qu'ils découvrent est devenue une ville animée pendant le quart de siècle d'occupation française. Les abords de la Medina sont à présent un quartier moderne, doté de jolies maisons de style Art Nouveau, de cathédrales et de magnifiques avenues le long desquelles circule le métro. Le développement des infrastructures (lignes de chemin de fer et réseau routier) et les débuts de l'extraction de matières premières dans les terres ont permis – à certains tout au moins – de prospérer économiquement.

Cent ans plus tard, les photographes Wassim Ghozlani et Florian Schreiber portent à leur tour leur regard sur la Tunisie. Wassim Ghozlani entreprend son voyage à travers le pays en 2010, quelques mois avant la chute du régime autocratique de Ben Ali (1987–2011). Florian Schreiber se rend en Tunisie en 2014, trois ans après la révolution. Il découvre un pays dans une situation économique précaire, en proie à un fort taux de chômage mais dont le regard est résolument tourné vers un avenir meilleur.

Gabriele Münter, August Macke et Florian Schreiber sont des citoyens allemands. Leurs photographies présentent un *regard étranger*, un *regard extérieur* sur le petit pays d'Afrique du Nord, alors que le photographe Wassim Ghozlani, originaire de Tunisie, propose un *regard de l'intérieur*.

Cette exposition est organisée à l'occasion du centenaire du *Voyage à Tunis* de Paul Klee, August Macke et Louis Moilliet, au cours duquel August Macke réalisa également ses propres photographies.

Christine Bruckbauer
historienne de l'art, installée à Tunis

صور فوتوغرافية لرحلة إلى تونس من الماضي والحاضر

"غابرييل مونتر" و "اوغوست ماكي" //
وسيم الغزلاني و"فلوريان شرايبر"

بن علي الاستبدادية (2011-1987). أما
"فلوريان شرايبر" فقد زار البلاد خلال سنة
2014، بعد ثلاث سنوات من اندلاع الثورة
التونسية ليجد بلد في وضع اقتصادي غير
مُستقر، يعاني من ارتفاع معدلات البطالة،
ولكنه يطمح إلى مستقبل أفضل.

إنّ "غابرييل مونتر" و "اوغوست ماكي"،
مواطنان ألمانيا الجنسية وتعبّر صورهما
عن وجهة نظر أجنبية من الخارج لدولة
صغيرة في شمال أفريقيا أين يقوم
المُصور الفوتوغرافي التونسي وسيم
الغزلاني بالتعبير عن نظرتّه من داخل البلاد.

والغرض من هذا المشروع إحياء ذكرى
مرور مائة عام عن رحلة "بول كلي"
و"أغسطس ماكي" و "لويس موليت"
إلى تونس والتي أفرزت لنا مجموعة من
الصور للفوتوغرافي "أغسطس ماكي".

"كريستين بروكباور"

سوف نحاول من خلال هذا المعرض
التعريف بمصورة فوتوغرافية وثلاثة
مصورين آخرين يجتمعون في العديد من
الخصائص إلا أنهم يختلفون في النّصل و
الحقبة الزمنية وكذلك من حيث متطلباتهم
في التصوير الفوتوغرافي.

إن حلقة الوصل هي الموضوع الذين قاموا
بتصويره: "تونس"

"غابرييل مونتر" و "اوغوست ماكي"، اللذان
في واقع الأمر قد أضافا الكثير للفن
التشكيلي ثم إنّ التصوير قد كان وسيلة
مُكملة له، قد التقيا في هذا البلد في
بدايات القرن العشرين، ثم إن تونس قد
أصبحت خلال ربع قرن من الاحتلال العام
الفرنسي مدينة نابضة بالحياة، لقد بدأت
العديد من النّحياء الحديثة بالظهور حول
المدينة العتيقة وفيها نجد العديد من
المباني ذات الفن المعماري الحديث و
الكاتدرائيات والشوارع الفخمة التي تقطعها
سكك المترو الخفيف، لقد ساهم التوسع
في البنية التحتية (السكك الحديدية وشبكة
الطرق) واستخراج المواد الخام في داخل
البلاد في الازدهار الاقتصادي.

وبعد مائة سنة من ذلك يأتي المُصور
الفوتوغرافي وسيم الغزلاني و"فلوريان
شرايبر" ليصفا لنا تونس من زاوية جديد،
حيث شرع وسيم الغزلاني في رحلته حول
البلاد في شهر سبتمبر من عام 2010
وذلك قبل بضعة أشهر من سقوط حكومة

GABRIELE
MNER

« *L'art véritable est obstiné* »¹

Gabriele Münter, Voyage du 25 décembre 1904 au 5 avril 1905

Fin 1904, Gabriele Münter (1877–1962) entreprend un *Voyage à Tunis*² avec son bien-aimé Vassily Kandinsky (1866–1944). Ce voyage a des allures de fuite.

Les amants se sont rencontrés deux ans auparavant. Kandinsky, qui a quitté sa première épouse Anja pour Münter en octobre 1914, est depuis lors en proie aux remords. Le couple, qui vit en concubinage, part en voyage pendant presque quatre ans afin de fuir la pression sociale à laquelle il est exposé. Il souhaite passer l'hiver froid dans la chaleur de l'Afrique du Nord, le printemps en Espagne et en France, et si possible l'été en Suède³. Il projette tout d'abord de partir en Egypte, puis pour des raisons inconnues, se décide pour la Tunisie. Münter et Kandinsky embarquent à Marseille et accostent à Tunis le jour de Noël, le 25 décembre 1904⁴. Ils descendent au Grand Hôtel

de France, dans le quartier moderne de la ville, mais s'installent rapidement dans un hôtel moins onéreux.

L'histoire de la photographie est souvent associée à l'époque de la colonisation. Inventée par un avocat, Joseph Nicéphore Niépce, au début du 19ème siècle, la photographie est, à ses débuts, peu adaptée aux voyages en raison de son manque de mobilité et de son long temps de pose⁵. En 1888, Kodak lance les premières pellicules en bobine et les appareils photo de fabrication industrielle, faciles à utiliser: « *Vous appuyez sur le bouton, nous faisons le reste* », promet le slogan publicitaire pour le premier appareil photo Kodak.

Lors d'un voyage en Amérique avec sa sœur pour rendre visite à des parents en Arkansas et au Texas, Gabriele Münter se voit offrir un appareil photo Kodak, modèle « Bull's Eye No. 2 ». Photographe passionnée, elle prend plus de 400 clichés en Amérique. Le format 9 x 9 cm des négatifs laisse à penser que Münter a continué de photographier avec cet appareil photo après son retour des Etats-Unis en

1. « *Echte Kunst ist eigensinnig* », citation de Gabriele Münter.

2. Ancien nom de la ville de Tunis mais également de la Tunisie.

3. Vassily Kandinsky, lettre à Gabriele Münter, Odessa, 12 novembre 1904.

4. Karl-Ludwig Barkhausen, « Gabriele Münter und Wassily Kandinsky – Flucht nach Tunesien 1904/05 », dans: *Reiseberichte au Tunesien*, pages 32–33.

5. Le temps de pose d'un Daguerrotypique dure 45 secondes.

octobre 1900. Ses prises de vue d'un 'zoo humain'⁶ à Munich montrent son intérêt précoce pour l'exotisme. Elle rencontre Vassily Kandinsky à l'Ecole d'Art *La Phalanx* en 1902. Kandinsky y est alors professeur et Münter élève. En 1903, lors d'un séjour estival de la classe de peinture à Kallmünz (près de Regensburg), ils commencèrent secrètement une relation amoureuse.

Münter réalise un total de 370 clichés en Tunisie. Le format rectangulaire des photographies indique que lors de son *Voyage à Tunis*, elle n'utilisait plus le Kodak « Bull's Eye No. 2 » des Etats-Unis mais avait changé pour un autre modèle.

On compte de nombreuses scènes de rues avec des personnages debout ou accroupis, pour la plupart des hommes issus de la population arabe ou berbère, habillés d'un sarouel, d'un burnous et souvent avec une chéchia sur la tête. Diverses scènes de marché montrent que la photographe ne porte pas particulièrement son attention sur les marchands et les marchandises qu'ils exposent, mais qu'elle cherche à capturer l'agitation colorée et l'atmosphère des places animées. Notons que Münter photographie souvent les gens

6. Les zoos humains étaient très répandus au passage du XIXème au XXème siècle. On y présentait des êtres humains de culture non européenne. Les visiteurs pouvaient s'émerveiller de la tenue vestimentaire de l'étranger ainsi que de ses activités traditionnelles issues de son pays d'origine.

de dos⁷. On note une certaine distanciation, on a très souvent l'impression que la photographie a été prise d'un point plus haut, peut-être depuis une calèche. Les portraits où les sujets photographiés ont un contact visuel avec la photographe sont rares, voire une exception. Cela évoque sans doute la retenue et le repli sur soi dans lequel le couple vit alors à Tunis. Dans son journal, Gabriele Münter écrit : « [...] nous ne fréquentons personne – il [Kandinsky] ne veut pas. »⁸

Quant au choix des sujets, la photographe affiche une préférence particulière pour les arcades. Nous voyons de nombreuses photographies d'échappées prises dans les ruelles étroites typiques – en partie couvertes – de la vieille ville de Tunis. Le plus souvent vides, de temps à autre avec un petit chat ou un passant voilé en arrière-plan.

On trouve également des photographies de dromadaires, d'ânes et de chevaux. Le défilé de cavaliers qui a eu lieu le 3 mars 1905 dans la ville moderne génère à lui seul 38 prises de

7. On retrouve plus tard également des prises de vue « de dos », par exemple sur des clichés de personnages et de passants à Murnau. Photographies n°157 et n°158, dans: Gabriele Münter: *Die Jahre mit Kandinsky – Photographien 1902–1914*, Ed. Helmut Friedel, Munich: Gabriele Münter und Johannes Eichner Stiftung, 2007, pages 220, 221.

8. Annegret Hoberg, « Gabriele Münter: Biographie und Photographie 1901 bis 1914 », dans: Gabriele Münter: *Die Jahre mit Kandinsky – Photographien 1902–1914*, Ed. Helmut Friedel, Munich: Gabriele Münter und Johannes Eichner Stiftung, 2007, page 19.

vue. Elles serviront plus tard de modèle à Kandinsky pour sa tempera *Cavaliers arabes*, 1905.

Pendant son séjour tunisien de trois mois, le couple passe la plupart de ses journées à Tunis, la capitale. Münter et Kandinsky sont déçus par le climat, comme de nombreux autres voyageurs passant l'hiver en Tunisie. Dans son journal, Münter se plaint du climat froid et humide⁹. C'est sans doute la raison pour laquelle le couple ne sort pas beaucoup de sa chambre d'hôtel, en supposant qu'elle soit chauffée. Ce n'est que six semaines environ après leur arrivée à Tunis qu'ils font une première excursion, à Carthage. Un peu plus entreprenant en mars, le couple se rend à La Goulette, à Sidi Bou Saïd, puis à Sousse et à Kairouan. De ces excursions, on peut voir des photographies panoramiques de Sousse, des paysages montrant des marabouts¹⁰ ou le cimetière ottoman.¹¹ C'est également au cours d'une de ces excursions qu'a été effectué le portrait de Münter, sur lequel on la voit debout sur une falaise avec son petit carnet de croquis. Son regard soutenu nous laisse entrevoir l'intensité de sa concentration.

À quelques exceptions près, les pho-

9. Précisément: pages 20, 21.

10. Sépultures de saints vénérés, le plus souvent des Soufis.

11. Le marabout inspira Münter en 1907 dans une gravure réalisée à Bonn, le cimetière trouva sa place un an plus tard dans une huile de Kandinsky, *Arabe / Cimetière*.

tographies de Tunis ont manifestement été prises dans le but de servir ultérieurement pour une réalisation picturale.

Pour preuve, un seul et même motif a été photographié plusieurs fois sous différents angles.

Sur de nombreuses photographies, on peut déjà voir les éléments composant un tableau, notamment le positionnement en perspective des objets, les lignes d'horizon horizontales, le travail des diagonales ou le point de vue choisi (photographies d'arcades). Gabriele Münter a manifestement un parti pris conceptuel avant d'appuyer sur le déclencheur.

Comme d'autres voyageurs européens, ses images se focalisent avant tout sur l'exotisme, l'étrange, l'inconnu : La population arabe, l'architecture locale traditionnelle, les coupoles, les minarets et les étroites ruelles de la Medina. L'influence européenne à travers la colonisation, la ville moderne et les avancées techniques, comme le réseau ferroviaire ou le métro, sont érudés.

Münter et Kandinsky sont restés très exactement trois mois et dix jours en Tunisie. Le 5 avril 1905, le couple entame son voyage de retour via Palerme. Münter arrive à Munich à la mi-avril. Kandinsky fait d'abord une halte à Innsbruck pour ne pas arriver en même temps qu'elle dans la capitale bavaroise.

Christine Bruckbauer

تونس، كان المناخ بالنسبة لهما وكذلك بالنسبة للكثير من زائري تونس في فصل الشتاء، غير متوقع. في مذكراتها تذّكرت "مونتر" من الطقس البارد والرطب⁶. لذلك اضطرّ الزوجان للبقاء في أغلب الأحيان بالفندق. وبعد ستة أسابيع من حلولهما بتونس قررا زيارة قرطاج ففي شهر مارس بدأ الطقس مناسب لهما للتجول فقد قاما كذلك بزيارة حلق الوادي، سيدي بوسعيد، ثم سوسة والقيروان. حيث قاما بجمع بعض الصور البانورامية في سوسة وبعض الصور للأولياء الصالحين و المقبرة العثمانية. كان هنا أيضا صور لـ "مونتر"، حيث يمكن رؤيتها واقفة على صخرة وهي تحمل مذكرة، فنظرتها المتوترة تبين أنها تحدّق بشيء ما. تم التقاط صورة تونس (مع استثناءات قليلة) حسب عدّة اعتبارات منها للتصرف فيها فيما بعد حسب تصميم المناظر الطبيعية الخلابية لذلك تم التقاط الصور من عدة زوايا.

تظهر العديد من الصور العناصر التركيبية للوحة و الترتيب التناظري للأجسام و الخطوط الأفقية والتعامل مع أحجام الشاشة وحسن التوقيع للتقاط الصور (صور الممرات). لكن يبدو أن "غابرييل مونتر" لا تقوم بالضغط على زرّ التصوير إلا بعد اختيار اللحظة المناسبة.

لقد استمرت إقامة "مونتر" و"كاندينسكي" لثلاثة أشهر و 10 أيام. ففي 5 أبريل 1905، عبرا إلى مدينة "باليرمو" في رحلة العودة. واصلت "مونتر" رحلتها في منتصف شهر أبريل إلى ميونيخ، أمّا "كاندينسكي" فقد حل بمدينة "انسبروك"، وذلك لتجنب وصول مشترك بالمقاطعة البافارية.

الدرتباط سراً ببعضهما. وفي تونس تم التقاط حوالي 370 صورة. وطريقة التصوير تدل على أنّ "مونتر" قد تخلت عن النموذج "Bull's Ey No.2" من كاميرا "كوداك" الذي حصلت عليه في أمريكا، وقد أصبحت تعتمد على نموذج جديد. نلاحظ العديد من المشاهد للشخص واقفين أو جالسين مُعظمهم من الرجال من السكان العرب و البربر يرتدون السراويل الفضفاضة والبرنس والشاشية على رؤوسهم. تظهر مشاهد مختلفة أن المصورة قد شدّت انتباهها السوق والبضائع المعروضة و الأماكن المُزدحمة. ومن المُلفت للنظر أيضا أن "مونتر" قد التقطت الكثير من الصور الخلفية للناس. كما يمكن للمرء أن يلاحظ أن "مونتر" تلتقط الصور من مسافات بعيدة، وهو يعطي الانطباع في أغلب الأحيان بأن الصورة مأخوذة من أعلى. لكن نادرا من تجد صور للناس تحدقون بالكاميرا، وهو ما يدل على أن المصورة في عزلة في تونس. في مذكراتها، كتبت "غابرييل مونتر" [...] بالكاد تلتقي بالناس وتلتحم بهم لأن [كاندينسكي] لم يكن يريد ذلك.⁷

عند اختيار المواضيع، تظهر المصورة ولع خاص بالجسور. ونحن نرى صور لا تحصى من أزقة و شوارع مغطاة نصف ضيقة للمدينة القديمة في تونس. مهجورة في الغالب، وبعض القطط أو أحد المارة. علاوة على ذلك، نجد صورا لقطعان من الجمل العربي والحمبر والخيول. وفي المدينة الجديدة نلاحظ وجود ما لا يقل عن 38 صورة مأخوذة في 3 مارس 1905. أما بالنسبة لـ "كاندينسكي"، فقد قام فيما بعد بإعداد نماذج من صور للفرسان العرب في 1905. قضى الزوجان غالبية الأيام من إقامتهما لمدة ثلاثة أشهر في العاصمة

7. إنغريت هوبارغ في مقال عنوانه: " غابريال مونتر: سيرة ترجمة وصور فوتوغرافية من 1901 إلى 1914"، وقد ورد في عمل غابريال مونتر : سنة مع كاندينسكي، تم التصوير بين 1902 و 1914، نشر هلموت فريدل بمدينة ميونيخ: مؤسسة غابريال مونتر ويوحنا إيشنر، 2007، ص 19. (انظر أصل المرجع السابق).
8. وبالضبط في الصفحتين 20 و 21.

الفن الحقيقي صعب المنال¹

اكتشف المحامي "جوزيف نيسيفور نيبسيه" أن التصوير الفوتوغرافي لا يكتمل إلا بالسفر والترحال واستقبال آلة التصوير لكمية معينة من الضوء.⁵ وفي عام 1888، قامت شركة "كوداك" بتصنيع أول أفلام سينمائية وألّدت تصوير التي تضمن سرعة التعامل معها: "اضغط على الزر، ونحن نقوم بالباقي"، و قد كان ذلك شعار الإعلان عن أول كاميرا "كوداك".

لقد صرحت "غابرييل مونتر" أنها تلقت خلال رحلتها إلى أمريكا مع شقيقتها والتي كانت تهدف من خلالها زيارة أقارب لها في مدينة "أركنساس" و "تكساس" فقد تلقت النموذج اللدق من كاميرا "كوداك" نموذج "Bull's Ey No.2". وهو ما جعلها تلتقط ما يقارب 400 صورة في أمريكا وحدها. ومن خلال الصورة الفوتوغرافية السالبة 9 × 9 سم، فقد أمكننا ذلك استنتاج أن "مونتر" قد استمرت في التصوير بواسطة هذه الكاميرا حتى بعد عودتها من الولايات المتحدة في أكتوبر 1900. وخلال معرض للثقافات المختلفة⁶ فقد أبدت "مونتر" اهتمامها بالثقافات الجديدة. وفي 1902 تعرفت على "فاسيلي كاندينسكي" بمدرسة الفنون "فالانكس". لقد كان "كاندينسكي" المُعلم والطالب بالنسبة لـ "مونتر". وخلال مصيف للفنون بـ "كالمونتس" (بـ "ريغنسبورغ") قرّرا

"غابرييل مونتر"، فترة الرحلة: من 25 ديسمبر 1904 إلى 05 أبريل 1905 شاركت "غابرييل مونتر" (1877-1962) في رحلة إلى تونس² مع عشيقها "فاسيلي كاندينسكي" (1866-1944). حيث كان يهدفان من خلال هذه الرحلة إلى الابتعاد عن الألتظار والهروب من المجتمع.

حيث حصل التعارف بينهما منذ سنتين حين قرر "كاندينسكي" التخلي عن بيت الزوجية الذي يجمعه بزوجته الأتولى "أنجا" في شهر أكتوبر من عام 1904 ومنذ ذلك الوقت وهو يُعاني من تأنيب الضمير. فقد اختار الرجيل مع معشوقته لمدة أربعة سنوات وذلك للهروب من الواقع للتخلص من الضغط الاجتماعي. لقد قرّرا الرجيل خلال فصل الشتاء البارد إلى شمال أفريقيا أكثر دفئا، والتحول خلال فصل الربيع إلى إسبانيا وفرنسا، ثم التفكير في السويد³ في فصل الصيف. في حين فكرا في بادئ الأمر في مصر، لكن قررا في نهاية الأمر زيارة تونس. لذلك حلّا في ميناء مرسيليا وصولا إلى تونس في يوم عيد الميلاد 25 ديسمبر 1904⁴. وقد حجرا غرفة في المدينة الجديد في فندق "جراند هوتال دو فرانس"، لكنهما غيرا المستقرّ في العديد من المرات بحثا على مكان أنسب. كثيرا ما يرتبط تاريخ التصوير الفوتوغرافي بفترة الاستعمار، ففي بدايات القرن 19

1. القولة الأصلية بالألمانية هي: «Echte Kunst ist eigensinnig»، وهي لغابريال مونتر Gabriele Münter
2. هذا الاسم يُطلق على تونس العاصمة وكذلك على البلاد التونسي^[2].
3. من رسالة كتبها فاسيلي كاندينسكي إلى غابريال مونتر ، أوديسا ، بتاريخ 12 نوفمبر/ تشرين الثاني 1904.
4. من مقال كارل-لودفيغ باركهاوزن الذي بعنوان "فرار غابريال مونتر وفاسيلي كاندينسكي نحو البلاد التونسية 1904/1905" وهو مقال وارد في كتاب وصف رحلة من تونس، ص ص 32-33.
5. كان الضغط على المفتاح وحده يستغرق 45 ثانية.
6. كانت عروض التفرج على البشر شائعة في أوروبا في تلك الفترة الانتقالية بين القرنين 20 و 21 ، وكان يقدّم خلالها بشرّ من غير ذوي الثقافة الأوروبية، وكان يتاح للزوار أن يتمتعوا بأزياء أولئك الأجناب وكذلك بأنشطتهم التقليدية النابعة من بلدانهم الأصلية.

Gabriele Münter, *Passage avec plante en espalier*,
Tunis, hiver 1905, 14,8 x 10,4 cm
Courtesy of Gabriele-Münter-und
Johannes-Eichner-Stiftung München

Gabriele Münter, *Marché à Tunis*,
Tunisie, hiver 1905, 10,4 x 14,8 cm
Courtesy of Gabriele-Münter-und
Johannes-Eichner-Stiftung München

Gabriele Münter, *Ruelle avec minaret et enfants jouant*,
Tunisie, hiver 1905, 14,8 x 10,4 cm
Courtesy of Gabriele-Münter-und
Johannes-Eichner-Stiftung München

Gabriele Münter, *Vendeur de rue avec balance et brouette décorée sur un marché*,
Tunisie, hiver 1905, 10,4 x 14,8 cm
Courtesy of Gabriele-Münter-und
Johannes-Eichner-Stiftung München

Gabriele Münter, *Groupe d'autochtones avec enfants sur un trottoir*,
Tunisie, hiver 1905, 10,4 x 14,8 cm
Courtesy of Gabriele-Münter-und
Johannes-Eichner-Stiftung München

Gabriele Münter, *Trois hommes à la peau foncée portant de beaux costumes traditionnels devant un café,*
Tunis, hiver 1905, 10,4 x 14,8 cm
Courtesy of Gabriele-Münter-und
Johannes-Eichner-Stiftung München

Gabriele Münter, *Rue de marché, rue Saussier*,
Kairouan, 1905, 12,6 x 17,8 cm
Courtesy of Gabriele-Münter-und
Johannes-Eichner-Stiftung München

Gabriele Münter, *Vue sur Sousse*,
Tunisie, mars 1905, 12,6 x 17,8 cm
Courtesy of Gabriele-Münter-und
Johannes-Eichner-Stiftung München

Gabriele Münter, *Marabout Sidi Ahia Ben Ahmor avec deux personnages accroupis, Sousse, Tunisie*, Tunisie, mars 1905, 12,6 x 17,8 cm
Courtesy of Gabriele-Münter-und Johannes-Eichner-Stiftung München

Vassily Kandinsky, *Münter avec carnet d'esquisses sur un rocher*,
Tunisie, printemps 1905, 14,8 x 10,4 cm
Courtesy of Gabriele-Münter-und
Johannes-Eichner-Stiftung München

AUGUST
MACE

« *Le travail est pour moi une joie
de la nature* »¹
August Macke
Voyage du 7 avril au 22 avril 1914

Les photographies de l'album de Macke semblent sans prétention et d'une grande légèreté. C'est la raison pour laquelle on est tenté de penser qu'il s'agit d'instantanés.

August Macke (1887–1914), peintre et membre du *Blaue Reiter* (Cavalier bleu) – mouvement artistique fondé en 1910 par Vassily Kandinsky, Gabriele Münter, Franz Marc, entre autres – s'était spécialement équipé d'un appareil photo pour son *Voyage à Tunis*. Celui-ci devait lui servir d'« *outil supplémentaire pour saisir rapidement les formes et les impressions* »². Les 52 clichés alors pris par Macke ont été ensuite rassemblés par son épouse Elisabeth Gerhardt-Macke dans un album³, désormais conservé au West-

fälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte de Münster. Les photographies originales font 8,7 x 8,7 cm.⁴

Sur les photographies en partie floues et surexposées, on peut voir Macke et ses deux compagnons de voyage, Paul Klee et Louis Moilliet, également membres du *Blaue Reiter*. Sur un cliché, Macke est debout, vêtu d'un lourd manteau à bord du « Carthage », bateau sur lequel ils ont embarqué à Marseille, sur l'autre ils sont confortablement installés dans des chaises longues sur le pont du bateau. Gabriele Münter leur avait donné des médicaments contre le mal de mer.⁵

Sur d'autres clichés, on voit Klee et Macke accroupis devant un arbre⁶ avec leurs coffrets d'aquarelle en bois⁷. Sur certaines prises de vue, on recon-

1. « Bei mir ist Arbeiten ein Durchfreuen der Natur ». August Macke, dans une lettre à Hans Thuar, mars 1910.

2. Magdalena M. Moeller: *August Macke, Tunisreise*, Munich: Prestel, 1989, page 23.

3. L'album photo (17,0 x 26,0 x 2,5 cm) comprend 15 photographies de Marseille et de L'Estaque, le reste des photographies de l'album provenant de la traversée et du séjour en Tunisie. Elles montrent des scènes de rues et des individus ayant inspiré Macke pour ses dessins.

4. Magdalena M. Moeller: *August Macke, Tunisreise*, Munich: Prestel, 1989, page 23.

5. Paul Klee, *Tagebuch III: Studienreise nach Tunesien*, 6 avril 1914.

6. Cette photographie ne fait malheureusement pas partie de l'exposition.

7. Elisabeth Macke en discussion avec Walter Holzhausen, Bonn, 16. 7. 1958, dans: *Die Tunisreise: Aquarelle und Zeichnungen*, 1958, Cologne: Ed. Dumont, 1985, page 41.

naît August Macke lui-même – preuve que l'appareil photo passait de main en main. Macke appuyait à certains moments sur le déclencheur, à d'autres c'était à nouveau Moilliet. Il n'y a aucune photographie des trois réunis. On voit des dromadaires au repos dans un caravansérail et leurs gardiens, des scènes de rues avec des enfants qui jouent dans les ruelles poussiéreuses de la vieille ville, une démonstration de charmeurs de serpents à Hammamet⁸ et quelques portraits du peuple tunisien.

On distingue clairement la différence entre les photographies de Macke et Mûnter. Macke semble ne pas avoir eu peur du contact, il est beaucoup plus proche des gens. Le plus souvent, les hommes, les femmes et les enfants photographiés regardent directement l'objectif et affichent un visage amical devant l'étranger. Leurs vêtements en toile grossière, en partie en lambeaux et rapiécés, laissent entrevoir que les personnages photographiés sont issus de la couche pauvre de la population locale. Un cliché montrant trois jeunes bergers a sans doute été pris du train, pendant le trajet entre Hammamet et Kairouan. On voit en arrière-plan les lignes de chemin de fer et leurs pieds sont coupés.

Macke ne se soucie pas de la construction de ses images. Les photographies sont prises sur l'instant.

8. Ne fait pas partie de l'exposition.

On cherche ici en vain à comprendre la construction artistique de l'image, telle que nous la connaissons chez Mûnter ou dans la photographie classique.

Macke cherche avant tout à capturer des impressions et des sensations. « *Selon lui,⁹ [...] une œuvre d'art doit être une bonne imitation de la nature [gutgelogene Natur], un bon choix, le miroir des sensations* ».

Pour Macke, le plus important n'était pas de trouver la « bonne » position « juste » du sujet photographié, de respecter le « Nombre d'or » ou d'avoir la bonne lumière. Ce qui était vraiment important pour lui, c'était de capturer l'instant de la manière la plus rapide et la plus authentique possible: un jeune homme au large sourire, Paul Klee, vidant le sable de ses chaussures ou souriant, sur le dos d'un âne à Kairouan.

August Macke « *était un homme à l'œil averti. Son vécu émotionnel lui allait droit au cœur, sans détour. [...] Il commençait toujours par peindre, puis réfléchissait* »,¹⁰ écrit Günter Buch dans un article pathétique en 1958. Une thèse, qui s'applique également à sa photographie?

9. August Macke, « Gedanken zu Formen der Kunst und des Lebens », dans: *Die Tunisreise: Aquarelle und Zeichnungen*, 1958, Cologne: Ed. Dumont, 1985, page 15.

10. Günter Buch, « Über August Macke als Künstler und Mensch », dans: *Die Tunisreise: Aquarelle und Zeichnungen*, 1958, Cologne: Ed. Dumont, 1985, pages 22 – 23.

« Il était large et grand, avec un visage souriant respirant la santé. Sa personne, son visage, sa voix remplissaient inhabituellement notre pièce. [...] Malgré la force et la joie de vivre que nous pensions nous-mêmes avoir, il nous a submergés ... »¹¹, le décrit un contemporain.

La sérénité et la décontraction avec lesquelles August Macke abordait les gens et les choses semblaient se refléter dans le visage et la tenue des protagonistes sur ses photographies.

Dans son carnet de voyage, Paul Klee revenait régulièrement sur la bonne humeur juvénile de ses compagnons de voyage racontant la bataille d'oreillers à laquelle s'étaient livrés Moilliet et Macke en chemise à Hammamet¹², ou leur fou rire lors d'un déjeuner à Kalaa-Srira, alors que « *Louis et August façonnaient discrètement des projectiles en mie de pain* ». ¹³

Même lorsque les photographies et les récits du journal peuvent laisser penser qu'il en était autrement, il serait injuste de considérer le *Voyage à Tunis* de Klee, Macke et Moilliet comme un « voyage d'agrément ». Bien au contraire, ils avaient pour objectif d'entreprendre un « voyage d'études » à Tunis,

11. Ernst-Gerhard Güse (Ed.): *August Macke Gemälde, Aquarelle, Munich: Geranova-Bruckmann, 1986* 155.

12. Paul Klee, *Tagebuch III: Studienreise nach Tunesien*, 14 avril 1914.

13. Paul Klee, *Tagebuch III: Studienreise nach Tunesien*, 15 avril 1914.

destiné à une stimulation [artistique/ picturale] mutuelle.¹⁴

August Macke était passionné par l'Orient bien avant le *Voyage à Tunis*. La lecture des *Les Mille et une Nuits* avait fortement contribué à façonner sa conception littéraire de l'Orient. En 1910, une exposition d'art musulman¹⁵ à Munich avait suscité chez lui un vif intérêt. Avant le *Voyage à Tunis*, il avait peint dans ses carnets à esquisses au bord du lac Tegern quelques scènes comme le « Conteur » ou le « Couple oriental ».

August Macke connaissait l'œuvre de Matisse, et son amitié avec Kandinsky et Münter, qui avaient séjourné en Tunisie dix ans auparavant, a fait le reste.

De ce voyage, il espérait parvenir à une symbiose entre l'abstraction islamique et la nouvelle peinture européenne. « *Même les styles peuvent se détruire par l'union consanguine. Confronter deux styles peut donner naissance à un troisième, le nouveau style... L'Europe et l'Orient* », écrivait-il déjà deux ans auparavant dans l'*Almanach du Blaue Reiter*.¹⁶

14. Paul Klee dans une carte postale à Louis Moilliet, 19 mai 1913.

15. Kühnel, Ernst-Berlin: « Das Mohammedanische Kunsthandwerk und die Ausstellung München 1910 », dans: *Kunst und Kunsthandwerk*, Monatszeitschrift XIII, Vienne: Artaria, 1910, pages 441-450.

16. August Macke, « Die Masken », dans: *Der Blaue Reiter Almanach*, Munich: Piper, 1912.

Dans une lettre adressée à sa famille, Macke décrit le plaisir que lui procure ce voyage, mais également une joie créatrice qu'il n'avait encore jamais ressentie: « *Ca marche très fort [Es geht wie der Teufel], et je travaille avec un plaisir que je n'avais jamais senti auparavant. [...]. Je crois que je vais rapporter énormément de matière que je pourrai exploiter une fois de retour à Bonn* ». ¹⁷

De son *Voyage à Tunis*, il ramène en effet 30 aquarelles, 167 dessins et 52 photographies, soit tout le matériel qui devait par la suite lui servir de support pour d'autres peintures.

Mais à la différence de Paul Klee, qui est véritablement devenu peintre en Tunisie et pour qui ce voyage représentait un tournant dans son parcours artistique, August Macke n'a pas eu beaucoup de temps pour exploiter le trésor qu'il avait ramené de Tunis. Engagé volontaire dès le début de la 1ère Guerre mondiale, il meurt quelques semaines plus tard sur le front de l'Ouest en Champagne.

Christine Bruckbauer

17. August Macke dans une lettre écrite à son épouse Elisabeth Macke depuis Saint Germain, 10 avril 1914.

يُمثل العمل بالنسبة لي سعادة نابغة من الطبيعة¹ أوغست ماكي: السفارة المتراوحة بين 7 أفريل و22 أفريل 1914

الكراسي بشكل مريح على ظهر السفينة.
كانت غابرييل مونتيير مثقلة بأدوية ضد دوار
البحر.⁵

نرى في رواسم أخرى كلي وماكي جالسين
الفرقصاء أمام شجرة⁶ مع صناديق خشبية
مائية ثقيلة⁷. نتعرف في بعض الرواسم
على أوغست ماكي نفسه - دليل على أن
الكاميرا تنتقل من يد إلى يد، اعتمد ماكي
في بعض الأحيان على زوّ الإلتقاط،
بالنسبة للتأخرين كان موالبي من جديد. لا
توجد صور تجمعهم الثلاثة معا.

نرى الجمال تستريح في الخان ومعها
حارسها ومشاهد الشارع يملؤه الأطفال
الذين يلعبون في المسالك المليئة بالتراب
في المدينة القديمة وعرض لمروزي
الثعابين في الحمامات⁸ وبعض صور
لأفراد من الشعب التونسي.

يمكن تبيان الفرق بوضوح بين صور ماكي
ومونتيير. يبدو ماكي غير خائف من
اللمسات وأقرب إلى الناس. في معظم
الأحيان، كان الرجال والنساء والأطفال

توحي صور ألبوم ماكي بجوّ رقيق ومريح
وهو ما جعلنا نرتئي وصفها بالحبيبة

أغست ماكي (1887 - 1914)، رسام
وعضو البللو رايتار (الفارس الأزرق) - حركة
فنية أسسها فاسيلي كاندينسكي وغابريال
مونتيير وفرانز مارك سنة 1910، وقد تجهز
من بين أمور أخرى خاصة بألة تصوير
فوتوغرافي للسفر إلى تونس. ويحتاج إليها
ك"أداة إضافية للتعامل سريعا مع الأشكال
والإنطباعات"². وبالتالي تمّ فيما بعد
تجميع الصور البالغ عددها 52 التي
التقطها ماكي في ألبوم³ من قبل زوجته
إليزابيت جارهاردت ماكي. غير أنه يحتفظ
بهذا الألبوم في المتحف الجهوي للفنون
وتاريخ الثقافة لمدينة مونستار. تبلغ أبعاد
الصور 8.7 × 8.7 صم⁴.
نرى في الصور التي بها جزء غير واضح
ومعرضة للنور بشكل مفرط ماكي ورفيقه
في السفر بول كلي ولويس موالبي وهما
أيضا عضوان في البللو رايتار. ويقفون في
رؤسم مرتدين معطفا ثقيل على متن
"فراطاج" وهي السفينة التي استقلوها من
مرسيليا ومن الرؤسم التآخر يجلسون على

1. أوغست في رسالة إلى هانز ثوار، مارس 1910
2. ماغداينا م. موالير: أوغست ماكي، رحلة إلى تونس، ميونيخ: براسنال 1989، الصفحة 23
3. يشتمل الألبوم الصور (17.0 × 26.0 × 2.5 صم) على 15 صورة لمرسيليا والإستاك، واقبة
صور الألبوم متأتية من عبوره وإقامته في تونس. تظهر مشاهد الشارع والناس الذين ألهموا
ماكي في رسومه.
4. ماغداينا م. موالير: أوغست ماكي، رحلة إلى تونس، ميونيخ: براسنال 1989، الصفحة 23
5. بول كلي، اليوميات 3: رحلة دراسية بتونس، 6 أفريل 1914.
6. للأسف لا تنتمي هذه الصورة إلى المعرض
7. إليزابيت ماكي في حوار مع وولتار هولزهاوزن، بون في 16/07/1958، في: رحلة إلى تونس:
لوحة مائية ورسومات، 1958، كولونيا: منشورات ديمون، 1985، الصفحة 41
8. غير موجودة في العرض

"رحلة سياحية". بل كانت تهدف إلى إجراء " رحلة دراسية " بتونس لتحفيز الفن / الرسم المتبادل.¹⁴

حيث كان أوغست ماكي قبل السفر إلى تونس مُولعا بالمشرق. فقد ساهمت قراءته لثلاث ليلا وليلة بشدة في تشكيل تصوره الأدبي للمشرق. أيقظ لديه معرض للفن الإسلامي¹⁵ بميونخ سنة 1910 اهتماما مُتقدما. فقبل سفره إلى تونس، رسم في دفاتره بعض المشاهد مثل "الراوي" أو "الزوج الشرقي" على ضفاف بحيرة تيجارن.

كان أوغست ماكي يعلم عمل مائيس وقد أتمت صداقته مع كاندينسكي ومونتير الذين أقاموا في تونس سابقا عشرة سنين، البقية. وقد تمنى من وراء هذه السفارة إجراء تلاقح بين المُخيلة الإسلامية والرسم الأوروبي الجديد. "حتى الأساليب تستطيع أن تتدثر لأسباب وراثية. من شأن المُقارنة بين الأساليب أن يُولد آخر ثالث، الأسلوب الجديد ... أوروبا والمشرق"، هل سبق وأن كتب قبل عامين في تقويم الفارس الأزرق.¹⁶

وصف م اكي في رسالة بعث بها إلى عائلته النشوة التي أتاحتها له هذه الرحلة ولكن أيضا الفرح الإبداعية الذي لم يشهده من قبل: "أنا مثل الشيطان وأنا أعمل بانتشاء لم أشعر به من قبل. [...]، اعتقد أنني سوف أجد الكثير من المواد التي يمكن استخدامها عند عودتي إلى بون"¹⁷.

منذ سفره إلى تونس، جلب معه فعليا 30 لوحة مائية و167 رسما و52 صورة، أي جميع المواد التي من شأنها أن تساعده في وقت لاحق في لوحات أخرى.

لم يتح الكثير من الوقت لأوغست ماكي لاستغلال الكنز الذي جلبه من تونس على خلاف بول كلي الذي أصبح فعلا رساما في تونس والذي مثلت له هذه السفارة عاملا هاما في مسيرته الفنية.

وقد توفي عند تطوعه منذ الحرب العالمية الأولى بعد بضع أسابيع في الجبهة الغربية بشامبانيه.

"كريستين بروكباور"

14. بول كلي في بطاقة بريدية إلى لويس موالبي، 19 ماي 1913.
15. كويهنال، ارناست برلين: " معرض فنون الحرف اليدوية المحمدية والعرض في ميونخ 1910"، في: الفن والفن الحرف اليدوية خلال القرن الثامن عشر، فيينا: آرترابا: 1910، 441 - 450.
16. أوغست ماكي، "الثقفة"، في: تقويم الفارس الأزرق، ميونخ: بيبار، 1912.
17. أوغست ماكي في رسالة إلى زوجته أليزابيت ماكي ميعوثة من سان جرمان، 10 أبريل 1914.

الذين وقع تصويرهم ينظرون مباشرة إلى عدسة الكاميرا ويظهرون ملامح الطيبة أمام التجنبي. كانت ملابسهم ذات القماش الخشن رثة جزئيا ومرقعة تشير إلى أن الأشخاص الذين تم تصويرهم ينتمون إلى الطبقة الفقيرة من السكان المحليين. تم التقاط صورة لثلاثة رعاة صفار دون شك من على متن القطار أثناء الرحلة بين الحمامات القيروان. نرى في الخلفية خطوط السكك الحديدية والأقدام مقطوعة.

لا يخشى ماكي إنشاء صورهِ. حيث يتم التقاط الصور في الحين. نحن نحاول هنا عبثا فهم البناء الفني للصورة كما ندرکها لدى مونتيير أو كما نتعلم القيام بذلك بالنسبة لصورة كلاسيكية.

يبحث ماكي قبل كل شيء عن التقاط انطباعات وأحاسيس. فالنسبة إليه⁹ " [...] يجب أن يكون العمل الفني محاكاة جيّدة للطبيعة واختيارا صائبا ومراة للأحاسيس."¹⁰

لم يكن هاجس ماكي البحث على وضعية "مثالية" للموضوع الذي وقع تصويره أو احترام "العدد الذهبي" أو الحصول على الشهرة بل كانت غايته الحقيقية لالتقاط اللحظة بسرعة وبكل دقة مُمكنة: كان بول كلي ذلك الشاب ذو الابتسامة العريضة يُفرغ الرمال من حدائه أو راكبا حمارا بسرور باتجاه القيروان.

ذكر¹¹ غونتيير بوخ في مقال سُجّي سنة 1958 أنّ أوغست ماكي " كان رجلا ذو عين ثقافية، مكنته تجربته العاطفية من ولوج القلب بشكل مُباشر دون التفاف. [...] كان يبدأ دائما بالرسم ثم كان يفكّر". إنها أطروحة تنطبق أيضا على تصويره؟

كان يبدو أنّ الهدوء والاسترخاء اللذان يعتمدهما أوغست ماكي عند خطاب الناس والأشياء يعكسان على وجه الشخصيات الرئيسية ومظهرها في صورهِ. يشغل شخصه ووجهه وصوته غرفتنا بشكل غير عادي... [...] وقد وصفه أحد المعاصرين بأنه "وعلى الرغم من قوة الحياة وفرحتها التي كنا نظن أننا نملكها، فقد غمرنا،"....

كان بول كلي في دفتر رحلته، يستعين بانتظام بالفكاهة الرائعة للشباب التي يتسم بها رفيقه في السفر عندما يروي الصراع بالوسائد الذي كان يجمع بين موالبي وماكي وهما يرتديان قميصا بالحمامات¹² أو ضحكهما كالمجانين عند الإفطار في قلعة-سريرة ، في حين أن "لويس وأوغست كانا يشكلمان مقدوفات من الخبز خلسة."¹³

حتى عندما يمكن أن تترك صور المذكرة وقصصها المجال للتفكير بأنها كانت مختلفة، فسيكون من غير العدل اعتبار سفره كلي وماكي ومواليبي إلى تونس أنها

9. أوغست ماكي " أفكار عن أشكال الفن والحياة، في: رحلة الى تونس: لوحة مائة ورسومات " 1958، كولونيا، منشورات ديمون، 1985، الصفحة 15.
10. أوغست ماكي " أفكار عن أشكال الفن والحياة، في: رحلة الى تونس: لوحة مائة ورسومات " 1958، كولونيا، منشورات ديمون، 1985، الصفحة 15
11. غونتيير بوخ، " حول أغسطس ماكي كفنان وإنسان"، في رحلة الى تونس: لوحة مائة ورسومات " 1958، كولونيا، منشورات ديمون، 1985، الصفحات 22 - 23.
12. بول كلي، اليوميات 3: رحلة دراسية بتونس، 14 أبريل 1914.
13. بول كلي، اليوميات 3: رحلة دراسية بتونس، 15 أبريل 1914.

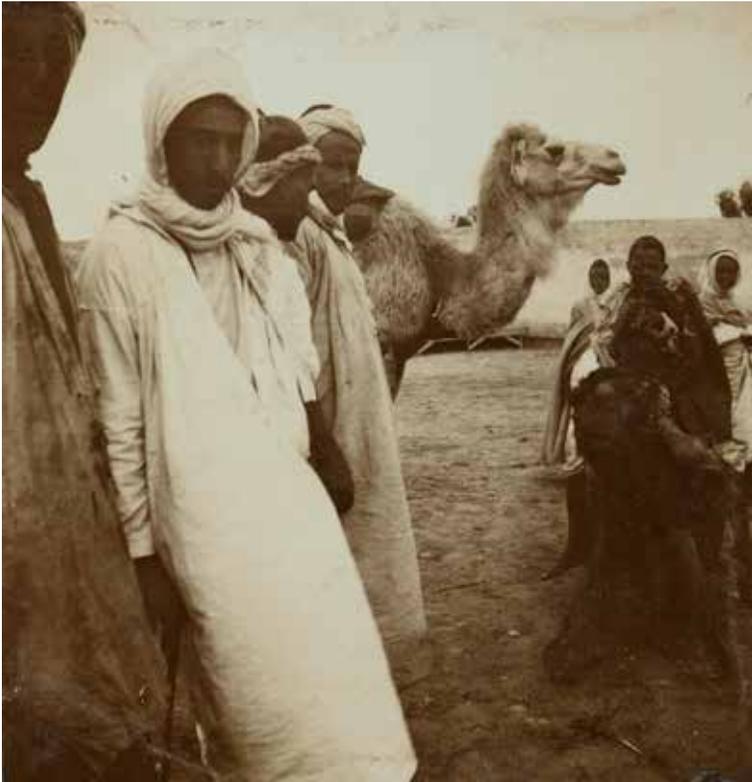
August Macke sur le bateau à vapeur,
photographie en noir et blanc,
dimension originale : 8,7 x 8,7 cm,
Courtesy of LWL – Museum für Kunst und Kultur Münster

August Macke, *Louis Moilliet (en transat)*,
Photographie en noir et blanc,
dimension originale : 8,7 x 8,7 cm,
Courtesy of LWL – Museum für Kunst und Kultur Münster

August Macke, *Klee, qui vient d'enlever sa chaussette (sur la plage de Saint Germain)*,
Photographie en noir et blanc,
dimension originale : 8,7 x 8,7 cm,
Courtesy of LWL – Museum für Kunst und Kultur Münster

August Macke, *Caravansérail, des gardiens de dromadaires*,
Photographie en noir et blanc,
dimension originale : 8,7 x 8,7 cm,
Courtesy of LWL – Museum für Kunst und Kultur Münster

August Macke, (*Fille souriante en sefsen*),
Photographie en noir et blanc,
dimension originale : 8,7 x 8,7 cm,
Courtesy of LWL – Museum für Kunst und Kultur Münster

August Macke, (*Jeune homme avec chéchia affichant un grand sourire*),

Photographie en noir et blanc,
dimension originale: 8,7 x 8,7 cm,
Courtesy of LWL – Museum für Kunst und Kultur Münster

August Macke, *Ruelle creusée dans les cactus (à Hammamet)*,
Photographie en noir et blanc,
dimension originale: 8,7 x 8,7 cm,
Courtesy of LWL – Museum für Kunst und Kultur Münster

August Macke, (*Trois femmes devant une entrée de maison couverte, fumant*),
Photographie en noir et blanc,
dimension originale: 8,7 x 8,7 cm,
Courtesy of LWL – Museum für Kunst und Kultur Münster

August Macke, *Enfants Bergers (le long de la voie ferrée entre Tunis et Kairouan)*,
Photographie en noir et blanc,
dimension originale: 8,7 x 8,7 cm,
Courtesy of LWL – Museum für Kunst und Kultur Münster

*August Macke (sur un âne), en arrière-fonds Klee
(devant la Mosquée du Barbier à Kairouan),
Photographie en noir et blanc,
dimension originale: 8,7 x 8,7 cm,
Courtesy of LWL – Museum für Kunst und Kultur Münster*

WASSIM
GOLAN

« *Ma photographie est une réflexion en rapport avec le monde qui nous entoure et les hommes qui l'habitent* »¹

Wassim Ghozlani
Voyage de septembre 2010
à décembre 2012

Wassim Ghozlani (né en 1986) veut une fois pour toutes tordre le cou aux clichés qui ternissent l'image de son pays. Il entend faire découvrir au public la 'vraie' Tunisie, l'authentique': « *Les photos de la série, Postcards From Tunisia, sont là pour révéler la vraie Tunisie et sa valeur, là où les habitants ne perçoivent qu'un quotidien indigne d'intérêt* »²

Pendant plus de trois ans, l'artiste parcourt les 24 gouvernorats de son pays natal. En fin de semaine, il monte dans sa voiture et prend le large. Il s'écarte des circuits touristiques pour se rendre dans des régions encore peu connues.

Les photographies exposées ont été réalisées à Tunis et à Kairouan. Elles montrent le centre historique de ces villes, mais également des quartiers résidentiels modernes. Certains clichés ont été pris en milieu rural et sur le

trajet Tunis-Kairouan.

Gabriele Münter et August Macke ont sans aucun doute également foulé le sol de certains endroits, comme la Medina de Kairouan ou l'avenue Habib Bourguiba (anciennement avenue de la Marine). Toutefois, de nombreux bâtiments n'ont pu attirer leur attention car ils datent seulement de la dernière décennie.

Avec sa série *Postcards From Tunisia*, Wassim Ghozlani fait écho à une période de l'histoire tunisienne correspondant à sa propre enfance. Pour le régime de Ben Ali (1987-2011), la photographie montrait une vérité 'factuelle'³, promue non seulement à des fins de propagande mais aussi pour bercer la nation et les pays étrangers dans l'illusion d'un 'monde sain' en Tunisie. Des informations censurées dans les media, notamment à la télévision et dans le journal, épargnaient au monde

1. Wassim Ghozlani lors d'un entretien avec l'auteure, 26 mars 2014.

2. Wassim Ghozlani, extrait du texte accompagnant la série de cartes postales.

3. Jeff Wall, « Drei Gedanken zur Fotografie », dans: Jeff Wall. *Catalogue raisonné 1978-2004*, Basel, Göttingen: Steidl / Schaulager, 2005, pages 444-445.

la vision de cette dure réalité. Même les cartes postales tunisiennes, instruments de la machine d'embellissement politique, alimentaient l'image d'une 'nation chanceuse' avec des plages de sable blanc, des oasis fertiles avec des dromadaires qui broutent et des enfants souriants en costume traditionnel.

En Tunisie, l'utilisation de la photographie pour dissimuler la vérité remonte à bien avant le régime de Ben Ali. L'histoire de la carte postale tunisienne coïncide avec l'intérêt naissant des Européens pour l'Orient et la croissance du tourisme qui en découle à la fin du 19ème siècle.

Les voyageurs achetaient des cartes pour envoyer leurs salutations illustrées aux personnes qui étaient restées chez elles ou à titre de souvenirs ou d'images historiques. L'autrichien Rudolf Lehnert et l'allemand Ernst Landrock surent tirer parti des horaires du marché récemment ouvert et ouvrirent en 1904 – l'année du voyage de Münter – un studio photo en plein centre de Tunis.⁴ Nombre de leurs clichés ont été envoyés pour reproduction en Allemagne, puis ramenés plus tard sur le marché en Tunisie.⁵ Les photographies présentées pour passer les commandes de cartes postales représentent des images orientalistes types: paysages de déserts et d'oasis

avec des dromadaires et des palmiers, scènes de rues avec des passantes voilées, scènes de genre représentant la fabrication de l'artisanat local, sans oublier les fameux portraits de jeunes filles berbères farouches légèrement vêtues.

Ces images se sont gravées dans la mémoire collective et sont encore fondamentales pour la perception de l'Afrique du Nord. Ce sont également ces clichés qui définissent d'une manière générale les attentes des touristes à l'égard de la Tunisie.

Les cartes postales de Tunisie présentées par Wassim Ghozlani dans le cadre de l'exposition sont d'autant plus surprenantes:

Ce sont des clichés tout à fait inattendus sur lesquels on peut voir un arbre vert au milieu d'une prairie en fleurs, une voiture recouverte de neige ou des cerises rouges. Ce sont des images tout à fait à l'opposé de notre conception de la Tunisie.

Puis, ce sont les banalités du quotidien qui nous sautent au visage: de mornes villages dotoirs en béton, une fabrique de ciment au bord d'un lac, un vieux scooter rouge hors d'usage ou des murs délabrés, au crépi effrité. Tout ce qui est en fait 'indigne' de décorer la face d'une carte postale.

Contrairement aux cartes postales en vente dans le commerce, on ne montre pas ici le 'monde sain'. La Tunisie de Ghozlani dévoile au contraire des cica-

4. Michel Mégnin, 1904: « Le Tunis des photographes », dans: Tunis 1900 – Lehnert & Landrock – photographes, Tunis: Apollonia Editions, 2005, pages 45–46.

5. Précisément, page 55.

trices. Ses photographies de voyage révèlent par exemple des modes de vie archaïques qui témoignent de la grande pauvreté de la population locale. Le photographe met même sur papier (photo) l'un des plus importants problèmes de la Tunisie: la pollution, le gaspillage insouciant des ressources naturelles.

C'est surtout la Tunisie 'inconnue', 'jusqu'alors cachée', que nous présente ici Wassim Ghozlani, dans une esthétique très actuelle. Le traitement numérique des couleurs permet à l'artiste d'ajouter un effet vintage et de donner une douce harmonie à sa série de clichés. Comme à travers un filtre invisible, il réduit l'impact de la brutalité du quotidien. Nous pouvons parler ici d'une « esthétisation de la banalité », mais aussi parfois d'une « esthétisation de la laideur ».

48 *Postcards from Tunisia*, dans un format inhabituel 15 x 15 cm, existent en 'Multiple' dans une boîte en bois. Le couvercle de la boîte est décoré avec une calligraphie d'eL Seed, artiste internationalement reconnu de *Calligrafitti*.⁶

Christine Bruckbauer

6. eL Seed est un artiste graffiti et street-art franco-tunisien, qui utilise la calligraphie arabe traditionnelle pour taguer des messages sur les façades des bâtiments publics.

نارية حمراء قديمة غير مستخدمة أو جدران متداعية والجص منهار، كل ما "لا يستحق" أن يزين واجهة بطاقة بريدية. خلفا للبطاقات البريدية الجاري بيعها في المحلات فإننا لا تبين هنا العالم "المصون"، تكشف تونس الغزلاني بدلا من ذلك ندوبا، صور سفره تكشف مثلا عن نمط الحياة القديمة التي تعبر عن فقر السكان المحليين. يضع المصور حتى على الورق (الصورة) واحدة من أهم المشاكل في تونس: التلوث والإسراف الهمجي للموارد الطبيعية.

إنها خاصة البلاد التونسية "المجهولة" إلى درجة الصمت" التي يقدمها لنا وسيم غزلاني في جمالية حديثة جدا، تسمح المعالجة الرقمية للألوان للفنان بإضافة تأثير الخمر وإضفاء الانسجام الهادئ إلى سلسلة من الرواسم، كما لو كان لديه مرشح غير مرئي إنها الرياح التي تنفخ في الأشعة التي تمسكها من خلال وحشية الحياة اليومية. يمكننا الحديث هنا عن "الجمالية التابعة من الإبتذال"، ولكن في بعض الأحيان "الجمالية التابعة من القبح".

48 بطاقة بريدية من تونس في شكل غير معتاد 15 × 15 صم تتوافر في علبة خشبية، غطاء العلبة مزخرف بخط يدوي el Seed وهو فنان عالمي معروف بالنقوش بخط اليد⁴

كان المسافرون يشترون البطاقات لإرسال السلام فيما بينهم مُضمنين صور الذين مكثوا لديهم قصد تذكركم أو للتاريخ، عرف النمساوي رودولف ليهنارت والألماني ارنست لاندروك كيفية استغلال مواقيت السوق المفتوح حديثا وفتحا سنة 1904 - سنة سفرة مونتيير - أستوديو للصور في قلب تونس العاصمة.⁴

تم إرسال عدد من رواسمهما للإنتاج في ألمانيا ثم جلبت لاحقا إلى السوق بالبلاد التونسية⁵. تبين الصور لتمرير طلبيات البطاقات البريدية صورا مشرقية نمطية: مناظر الصحراء والواحات مع الجمال والنخيل ومشاهد الأتّهج مع نساء مُحجبات ومشاهد من قبيل الصناعات التقليدية المحلية وخاصة أوجه شابات بربريات مُحشّشّمات ترتدين لباسا خفيفا.

نحتت هذه الصور في الذاكرة الجماعية ولازالت أساسية في سياق الإستقبال في شمال أفريقيا، هذه هي الصور التي تحدد بصفة عامة انتظارات الساتحين تجاه البلاد التونسية.

تعتبر البطاقات البريدية التي عرضها وسيم غزلاني أكثر جاذبية.

إنها صور غير مُتوقّعة بالمرّة على غرار شجرة هرمة خضراء وسط مرج من الأزهار وسيارة مغطاة بالثلج أو بالكرز الأحمر، إنها صور مُخالفة تماما لمُخيلتنا عن البلاد التونسية.

ثم إنها تفاهات الحياة اليومية التي تلوح أمام أعيننا: قرى كثيبة وعنابر من الخرسانة ومصنع اسمنت على حافة بحيرة ودراجة

"كريستين بروكباور"

4. ميشال مينيان؛ 1904: تونس للصور الفوتوغرافية، في: تونس 1900 - ليهنارت ولاندروك مصوران فوتوغرافيان، تونس: منشورات أبولونيا، 2005، الصفحات 45 - 46.

5. تحديدا، الصفحة 55

6. El Seed هو فنان نقوش ورسوم حائطية فرنسي تونسي يستخدم الخط العربي التقليدي لتبليغ رسائل على واجهات البنايات العمومية.

يعتبر تصويري الفوتوغرافي تأملا له علاقة مع العالم الذي يحيط بنا والناس الذين يسكنونه¹ وسيم غزلاني، سفرة من سبتمبر 2010 إلى ديسمبر 2012

تتمكن العديد من المباني من جذب اهتمامه لأن تاريخها يعود فقط إلى العقد الماضي. يرّد الفنان فترة من تاريخ تونس التي تزامن طفولته الخاصة مع سلسلته بطاقات بريدية من تونس. بالنسبة لنظام بن علي (1987-1987)، أظهر التصوير حقيقة واقعية² روجت ليس فقط لأغراض الدعاية ولكن أيضا لإيهام الأمة والدول الأجنبية بعالم واحد نقي في تونس. كانت معلومات الرقابة في وسائل الإعلام مثل التلفزيون والصحف تخفي عن العالم رؤية هذا الواقع القاسي ولم تسلم البطاقات البريدية التونسية فقد كانت أداة لتألية التجميل السياسي تتولى تقديم صورة "أمة محظوظة" مع شواطئ رملية بيضاء وواحة خصبة مع إبل ترعى وأطفال يرتدون الزي التقليدي بابتسامة.

ازداد استخدام التصوير الشمسي بالبلد التونسية لإخفاء الحقيقة قبل نظام بن علي فقد تلاقى تاريخ البطاقة البريدية التونسية مع الاهتمام الذي تولّد لدى الدورويين لمعرفة المشرق وتنامي السياحة التي نتجت عن ذلك في نهاية القرن 19.

وسيم غزلاني (من مواليد 1986) يريد كسر الصورة النمطية القديمة التي تشوه صورة بلاده. بدلا من ذلك، يريد أن يظهر للجمهور "تونس الأصيلة الحقيقية": وقد حضرت "صور السلسلة" بطاقات بريدية من تونس "هنا للكشف عن تونس الحقيقية وقيمتها، التي لا يراها السكان سوى أمر يومي غير جدير بالاهتمام"².

خلال أكثر من ثلاث سنوات، طاف الفنان 24 ولاية التابعة بلده الأهم. فقد كان يستقل كل نهاية اسبوع سيارته وينطلق. وباعتبار بعده عن المسالك السياحية فقد تمكن من بلوغ مناطق لم يصلها الإعلام حتى الآن. التقطت الصور المُقدمة في المعرض في تونس والقيروان. وهي تُظهر المركز التاريخي لهاتين المدينتين ولكن أيضا الأحياء السكنية الحديثة. أخذت بعض الصور في المناطق الريفية وعلى الطريق الرابط بين تونس والقيروان.

لا شك أنّ غابرييل مونتيير وأوغست ماكي قد وطأ بعض الأماكن مثل المدينة العتيقة بالقيروان أو شارع الحبيب بورقيبة (سابقا شارع البحرية). ومع ذلك، فلم

1. وسيم غزلاني خلال لقاء مع الكاتبة، 26 مارس 2014.

2. وسيم غزلاني، مقتطف من النص الذي يرافق سلسلة البطاقات البريدية

3. جيف وال، " ثلاث أفكار حول التصوير الفوتوغرافي"، في: جيف وال. كاتالوج منطقي التسلسل 1978 - 2004، بازل، غوتينجان: شتايدل / شاولجار، 2005، الصفحات 44 - 445.

Wassim Ghozlani, *Hôtel Diplomate*,
Tunis, 2011, Fine Art Print 120x120 cm,
Courtesy of A. Gorgi Gallery

Wassim Ghozlani, *Avenue Habib Bourguiba*,
Tunis, 2011, Fine Art Print 120x120 cm,
Courtesy of A. Gorgi Gallery

Wassim Ghozlani, *Arbre solitaire sur la route de Kairouan*,
2011, Fine Art Print 120x120 cm,
Courtesy of A. Gorgi Gallery

Wassim Ghozlani, *Boutique de barbier à la Médina de Karouan*,
2011, Fine Art Print 120x120 cm,
Courtesy of A. Gorgi Gallery

Wassim Ghozlani, *Mur à la Médina de Kairouan*,
2011, Fine Art Print 120x120 cm,
Courtesy of A. Gorgi Gallery

Wassim Ghozlani, *Tabouna, Takrouna*,
2010, Fine Art Print 120x120 cm,
Courtesy of A. Gorgi Gallery

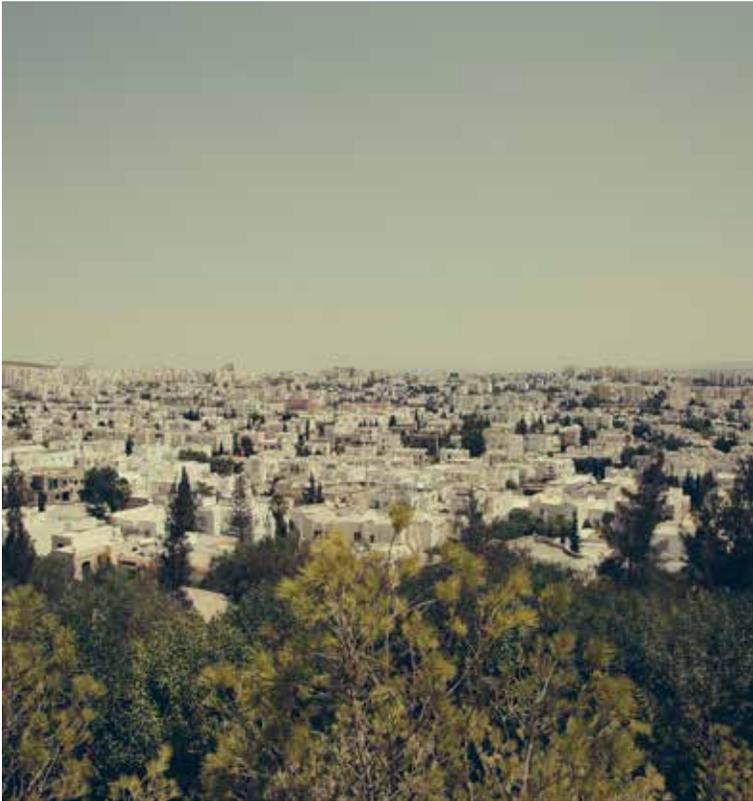
Wassim Ghozlani, *Cimenterie de Carthage, Ben Arous*,
2012, Fine Art Print 120x120 cm,
Courtesy of A. Gorgi Gallery

Wassim Ghozlani, *Vue générale sur la Médina*,
Tunis, 2010, Fine Art Print 120x120 cm,
Courtesy of A. Gorgi Gallery

Wassim Ghozlani, *Chantier de la Zone Urbaine Nord*,
Tunis, 2012, Fine Art Print 120x120 cm,
Courtesy of A.Gorgi Gallery

Wassim Ghozlani, *Vue générale sur les quartiers de Tunis, El Menzah, El Manar et Mutuelleville*, 2012, Fine Art Print 120x120 cm, Courtesy of A. Gorgi Gallery

FLORIAN
SCRIBER

« *J'attrape ce qui passe sur
mon chemin* »¹

Florian Schreiber

Voyage du 17 au 28 mars 2014

Si les photographies de Gabriele Münter, August Macke et Wassim Ghozlani sont le résultat d'une initiative artistique individuelle, il en est un peu autrement concernant les clichés de Florian Schreiber (né en 1963): le photographe munichois a été mandaté par l'Institut Goethe de Tunis pour se rendre sur les traces du *Voyage à Tunis* de Klee, Macke et Moilliet et photographier leurs lieux de villégiature à Tunis, Hammamet et Kairouan avec le regard d'un voyageur allemand moderne.

« Munich » est le point commun entre ces artistes : autrefois berceau du *Blaue Reiter* (mouvement artistique auquel appartenaient Kandinsky, Münter, Macke, Klee et Moilliet), elle est aujourd'hui le lieu de résidence et de travail de Florian Schreiber.

Florian Schreiber a appris la photographie sur le tas. Pendant quatre ans, il effectue un stage auprès du photographe britannique Francis Ray Hoff. En 1990, il entame une carrière freelance puis, deux ans plus tard, il ouvre son propre studio photo à Munich. En qualité de photographe indépendant, il collabore à présent principale-

ment avec des cabinets d'architectes et d'ingénieurs de sorte que la photographie d'architecture est devenue sa principale activité.

Il n'est donc pas étonnant qu'il ait dit avant son départ pour la Tunisie: « *Le projet Tunisie m'intéresse également – pas seulement pour les routes, les villes et les paysages – mais aussi pour son architecture, que je suis curieux de découvrir et d'approcher avec créativité.* »²

Le 17 mars 2014, Florian Schreiber embarque pour deux heures de vol à bord d'un avion Tunisair au départ de Munich, à destination de Tunis. Avec deux heures de retard, il foule pour la première fois le sol tunisien. Une chambre à l'hôtel Majestic lui a été réservée dans le centre-ville, dans un joli hôtel de style Art Nouveau, à proximité de la rue où habitait le docteur Jäggi, le médecin suisse chez qui logeaient autrefois Paul Klee et Louis

1. « Ich nehme das mit, was auf dem Weg passiert », Florian Schreiber lors d'un entretien avec l'auteure, le 22 mars 2014.

2. Florian Schreiber, dans un courriel adressé à l'auteure, le 5 mars 2014.

Moilliet. En 1914, les peintres sont sans aucun doute passés devant cet hôtel, qui avait ouvert ses portes tout juste un an avant leur arrivée.

La première journée de travail de Florian Schreiber commence très tôt le matin. Une voiture de location avec chauffeur vient le chercher dès 7 heures pour le conduire à *Hammamet*. Il est accompagné par Mejdi Bekri, un jeune photographe tunisien. Sachant que jadis le trio d'artistes se déplaçait en train, une première halte est prévue à la gare d'Hammamet. La vieille gare au toit rouge à pignons semble ne pas avoir beaucoup changé au cours des cent dernières années. Alors qu'à Hammamet Yasmine les hôtels ressemblent à une effrayante usine à touristes, un hôtel bordé d'une haie de cactus rappelle plus ou moins la « ruelle creusée dans les cactus » de la photographie de Macke dont parle Klee dans son journal.³

Deux jours plus tard, Florian Schreiber se rend à la résidence d'été du docteur Jäggi, sur la plage de *Saint Germain*, à présent *Ezzahra*, sur laquelle Macke, Klee et Moilliet ont passé les fêtes de Pâques en 1914.⁴ Mais la porte est close. La maison, qui semble à l'abandon, est entourée d'un haut mur tagué

3. Voir la photographie intitulée « Hohle Gasse in Kakteen » (ruelle creusée dans les cactus) de August Macke et Paul Klee, *Tagebuch III: Studienreise nach Tunesien*, 14 avril 1914.

4. Paul Klee, *Tagebuch III: Studienreise nach Tunesien*, 11 et 12 avril 1914.

avec un graffiti « Fantasma ».

Au programme du vendredi 21 mars, le village côtier *Sidi Bou Saïd*. Sur le port, des installations hôtelières à demi en ruine sont la triste réminiscence de la politique des années 1980, basée sur le tourisme de masse.

Situé près de la plage, le pittoresque kiosque Coca-cola n'était pas là pour étancher la soif en 1914. Cependant l'ancien cabanon flottant destiné à la baignades des femmes au centre de la photographie pouvait déjà à l'époque susciter la curiosité dans le cercle d'hommes.

La visite du centre de *Tunis* est prévue pour la fin de la semaine. Les arcades et les ruelles couvertes de Münter sont encore présentes dans le paysage. Le lieu de rencontre Le Passage grouille d'activités : métro, trafic automobile, piétons et marchands ambulants s'y donnent rendez-vous.

Enfin, Florian Schreiber et Mejdi Bekri prennent la route de *Kairouan*, la ville sainte de l'islam temps fort du *Voyage à Tunis* de Klee, Macke et Moilliet:⁵ Cars de touristes devant la Grande Mosquée, vêtements de noces proposés aux murs de la ville. Des tapis s'aèrent sur les toits. Devant la porte de la *Mosquée du Barbier*, des véhicules motorisés remplacent l'âne de

5. Pour Klee, ici s'achevait le voyage. Il avait trouvé ce qu'il cherchait: « [...] la couleur et moi ne faisons qu'un. Je suis peintre ». Paul Klee, *Tagebuch III: Studienreise nach Tunesien*, 16 avril 1914.

Macke⁶ tandis qu'il règne toujours une activité intense dans la *Rue Soussier*.⁷

Les photographies de Florian Schreiber montrent des lieux où Klee, Macke et Moilliet sont peut-être allés autrefois. On y perçoit le plus souvent les traces du temps. Toutefois, certains endroits semblent totalement inchangés. On a l'impression que le temps s'y est arrêté. Il y a 100 ans, Paul Klee décrivait déjà un de ces endroits comme « *si intemporel qu'il aurait été incongru de s'y présenter en habits du début du 20ème siècle [!]* »⁸

Sur le plan conceptuel, Florian Schreiber se perd peu dans le détail. Il s'intéresse beaucoup plus à des mises en scène complètes qu'il sait capturer dans leur complexité photographique. Lorsque les conditions s'y prêtent, le photographe munichois installe son pied dans un endroit choisi, l'objectif de l'appareil braqué sur son sujet. Il se tient ensuite aux aguets pour appuyer sur le déclencheur au « bon » moment, tel que l'entrée du train en gare ou lors d'une rafale de vent. Les photographies ainsi prises sont un mélange de situation construite et de hasard. Statique et dynamique se combinent alors, l'image sagement préparée est

bousculée par l'élément perturbateur qui s'introduit par hasard dans le cliché (une voiture, un passant).

Outre un tracé volontaire, Schreiber utilise volontiers un autre procédé photographique: la 'netteté partielle'. « *Les images doivent être construites de manière à créer un contraste entre des zones ayant différents degrés de netteté, permettant de guider l'œil dans l'image. Il me semble que grâce à ce procédé, je peux mettre l'accent avec force et intensité sur certains sujets individuels, même placés au cœur de leur environnement, tout en conservant des éléments de contexte reconnaissables.* »⁹, déclare-t-il pour décrire ce procédé.

Ce sont précisément ces contrastes qui rendent les photographies de Florian Schreiber si fascinantes. En effet, son association de motifs historiques avec des éléments du 21ème siècle et son travail sur la netteté et le flou et sur la statique et la dynamique, attirent irrésistiblement notre regard et nous appellent à une vraie réflexion.

Christine Bruckbauer

6. Voir la photographie de l'album photo de Macke « August (sur âne) avec Klee en derrière plan (avant la mosquée du barbier) ».

7. Voir la photographie de Gabriele Münter, « La rue du marché, Rue Saussier », Kairovan, 1905.

8. Paul Klee, *Tagebuch III: Studienreise nach Tunesien*, 14 avril 1914.

9. Florian Schreiber, courriel à l'auteure, 5 mars 2014.

المغطاة التي التقطها مونتيير لا تزال نسبيا في المنظر. كان مكان اللقاء "الباساج" يعج بالحركة والنشاط: المترو الخفيف وحركة مرور السيارات والمشاة والباعة المتجولين جميعها في نفس المكان.

وأخيرا، اتجه فلوريان شرابييار ومجدي بكري إلى المدينة العظيمة القيروان، أبرز دافع للسفر في تونس بالنسبة لكلي وماكي ومواليبي.⁵

حافلات سياحية أمام الجامع الكبير وملابس الزفاف عرضت على جدران المدينة والزراي ماثوثة على الأسطح لتهوئتها. كانت السيارات أمام مسجد أبي زمعة البلوي تحل محل حمار ماكي بينما لا يزال النشاط المكثف في نهج سوسيبي.

تظهر صور فلوريان شرابييار الأماكن التي كان يحب كلي وماكي ومواليبي الذهاب إليها. ها أننا نرى في معظم الأحيان تأثير الزمن. ومع ذلك، تبدو بعض الأماكن صامدة دون تغيير يذكر كما لو أنّ الزمن توقف هنا. مرت 100 سنة منذ أن وصف بول كلي أحد هذه الأماكن قائلا "إنها صالحة لكل زمان ومكان ذلك أنه يمكن تقديمها في زي أوائل القرن 20!"⁶

من الناحية النظرية، انغمس فلوريان شرابييار قليلا في التفاصيل. فقد اهتم أكثر بمشاهد كاملة أمكنه التقاطها بكامل تعقيداتها المتعلقة بالتصوير الفوتوغرافي. عندما تكون الظروف مواتية، كان المصور الميونيخي يتموقع في المكان المختار

الثلاثة بالقطار ومن المقرر أن تكون المحطة الأولى للقطار هي الحمامات. يبدو أن المحطة القديمة بسقفها الأحمر المائل لم تتغير كثيرا خلال السنوات المائة الأخيرة.

في حين يبدو نزل الياسمين بالحمامات مثل المصنع المثير الذي يعجّ بالسائحين يحيط به سور نباتي يشكله الصبار يحيلنا تقريبا على الصورة التي تحمل عنوان "مسلك محفور في الصبار" للمصور ماكي التي تحدثت عنها كلي في يومياته.³ ذهب فلوريان شرابييار بعد يومين إلى مقر اصطيفاف الطبيب جادجي على شاطئ سان جيرمان، المسمى اليوم الزهراء التي أمضى بها ماكي وكلي ومواليبي عيد الفصح سنة 1914.⁴ ولكن الباب كان مغلقا. كان المنزل الذي يبدو متروكا محاطا بسور عال مزين بكتابة على الجدران "خيال".

كان برنامج يوم الجمعة 21 مارس، القرية الساحلية سيدي بوسعيد. كانت المرافق الفندقية في الميناء المدمرة جزئيا شاهدا حزينا على سياسة 1980 التي كانت تعتمد على السياحة الجماهيرية. لم يكن كشك كوكا كولا الرائع الكائن بالقرب من الشاطئ لإرواء العطش في عام 1914 بل كانت الحمامات القديمة المخصصة للنساء المقامة على ركائز متينة في وسط الصورة تثير الفضول في أوساط الرجال.

كانت زيارة مدينة تونس مقررة في نهاية الأسبوع. كانت الأفقوس والمسالك

3. بول كلي، اليوميات 3: رحلة دراسية بتونس، 14 أبريل 1914.

4. بول كلي، اليوميات 3: رحلة دراسية بتونس، 11 و12 أبريل 1914.

5. بالنسبة لكلي، هنا تحقق السفر. لقد وجد ضالته: "أنا والألوان واحد. أنا رسام." بول كلي، اليوميات 3: رحلة دراسية بتونس، 16 أبريل 1914.

6. بول كلي، اليوميات 3: رحلة دراسية بتونس، 14 أبريل 1914.

أنا أخذ كل ما يمرّ بدربي¹ فلوريان شرايبار – السفارة المتراوحة بين 17 و 28 مارس 2014

فليس من المستغرب أن نعلم بأنه قد قال قبل سفره باتجاه تونس: "إن مشروع تونس يهمني أيضا - بالإضافة إلى الطرق والمدن والمناظر الطبيعية - وكذلك هندستها المعمارية، مما جعلني ذلك متلهفا لأن أكتشفها واقترب منها بلمسة من الإبداع."² سافر فلوريان شرايبار في 17 مارس 2014 جوا لمدة ساعتين على متن طائرة الخطوط التونسية من ميونيخ متجها إلى تونس. وقد وطأت قدماه التراب التونسي لأول مرة بعد ساعتين تأخير.

تم حجز غرفة في نزل لفائدته في وسط المدينة في نزل جميل من طراز الفن الحديث بالقرب من الشارع الذي كان يقيم فيه الحكيم السويسري جادجي الذي أقام لديه سابقا بول كلي ولويس موالبي. لقد مرّ رسامو 1914 بلد شك من أمام هذا النزل الذي فتح أبوابه في العام الذي سبق وصولهم.

يبدأ يوم العمل الأول لفلوريان شرايبار في الصباح الباكر جدا. تأتي سيارة مستأجرة مع سائق منذ 7:00 لنقله إلى الحمامات. وقد رافقه مجدي بكري، وهو مصور تونسي شاب. وكما في السابق كان يُسافر الفنانون الثلاثة بالقطار ومن المقرر أن تكون

إذا كانت صور غابرييل مونتيير، أوغست ماضي ووسيم غزلاني نتيجة لمبادرة فنية فردية فهناك ما هو مغاير قليلا لرواسم فلوريان شرايبار (من مواليد 1963): تم تكليف المصور الميونيخي من قبل معهد غوته للسير على خطى سفرة في تونس الخاصة بكلي وماكي ومواليبي وتصوير أماكن اصطيفاهم في تونس والحمامات والقيروان بنظرة مسافر ألماني حديث.

تعتبر "ميونيخ"، سابقا مهد بلون رايتارز، النقطة المشتركة بين هؤلاء الفنانين (الحركة الفنية التي كان ينتمي إليها كاندينسكي ومونتيير وماكي وكلي ومواليبي) وهي اليوم مقر إقامة وعمل فلوريان شرايبار.

تعلم فلوريان شرايبار التصوير الفوتوغرافي خلال العمل. فقد باشر تربصا لمدة أربع سنوات لدى مصور الأغذية البريطاني فرانسيس راي هوف. بدأ في عام 1990 العمل لحسابه الخاص وبعد ذلك بعامين افتتح استوديو الصور الخاص به في ميونيخ. وهو يعمل الآن بالأساس كمصور لحسابه الخاص مع مكاتب الهندسة المعمارية وبالتالي أصبح التصوير المعماري نشاطه الرئيسي.

1. فلوريان شرايبار خلال مقابلة مع الكاتبة في 22 مارس 2014
2. فلوريان شرايبار، ضمن مراسلة موجهة إلى الكاتبة، في 5 مارس 2014

وكانت عدسة الكاميرا موجهة نحو هدفه، ثم يكمن منتظرا للضغط على زر الالتقاط عند اللحظة "المناسبة" كدخول القطار إلى المحطة أو هبوب عاصفة من الرياح، كانت الحركية تجتمع مع الثبات فكانت الصورة المعدّة بحكمة تهتز بواسطة العنصر المقلق الذي يتدخل عن طريق الصدفة في الرسوم (سيارة، أحد المارة).

يستخدم شرايبر بالإضافة إلى مساره الإرادي، متطوعين وهو أسلوب فوتوغرافي آخر: الوضوح الجزئي. وقد صرّح واصفا هذا الأسلوب بقوله "يجب أن يتم التقاط الصور لخلق التباين بين المناطق ذات درجات وضوح مختلفة لتوجيه العين في الصورة. يبدو لي أنه يمكنني أن أؤكد من خلال هذه العملية بقوة وشدة على بعض الأفراد حتى ولو كانوا متواجدين في صميم بيئتهم مع الحفاظ على عناصر السياق التي يمكن التعرف عليها."⁷

هذه هي بالضبط الرغبة في التناقض الذي يجعل الأعمال الفوتوغرافية لفلوريان شرايبر رائعة جدا. في الواقع، عندما يجمع أنماط التاريخية مع عناصر من القرن 21 والوضوح والغموض والحركية، فإنّ شرايبر يجذب الانتباه بشكل لا يقاوم ويدعو إلى مواجهة حقيقية مع الصور.

"كريستين بروكباور"

7. فلوريان شرايبر، مراسلة إلى الكاتبة، 5 مارس 2014

Florian Schreiber, *Gare de Hammamet*,
19 mars 2014, photographie numérique,
Courtesy of Florian Schreiber

Florian Schreiber, *Scène de rue avec portail antique, voiture et mobilette*,
Bir Bou Regba, 19 mars 2014, photographie numérique,
Courtesy of Florian Schreiber

Florian Schreiber, *Maison biplan*, Hammamet,
19 mars 2014, photographie numérique,
Courtesy of Florian Schreiber

Florian Schreiber, *Squelette d'hôtel et fleurs jaunes*,
Sidi Bou Saïd, 21 mars 2014, photographie numérique,
Courtesy of Florian Schreiber

Florian Schreiber, *Zone Bleue*, Passage,
Tunis, 22 mars 2014, photographie numérique,
Courtesy of Florian Schreiber

Florian Schreiber, *Arc de portail avec portail jaune*,
médiina, Tunis, 23 mars 2014, photographie numérique,
Courtesy of Florian Schreiber

Florian Schreiber, *Scène de rue avec des bizarreries architecturales et voiture verte*,
Kairouan, 23 mars 2014, photographie numérique,
Courtesy of Florian Schreiber

Florian Schreiber, *Scène de rue avec minaret*, Kairouan,
24 mars 2014, photographie numérique,
Courtesy of Florian Schreiber

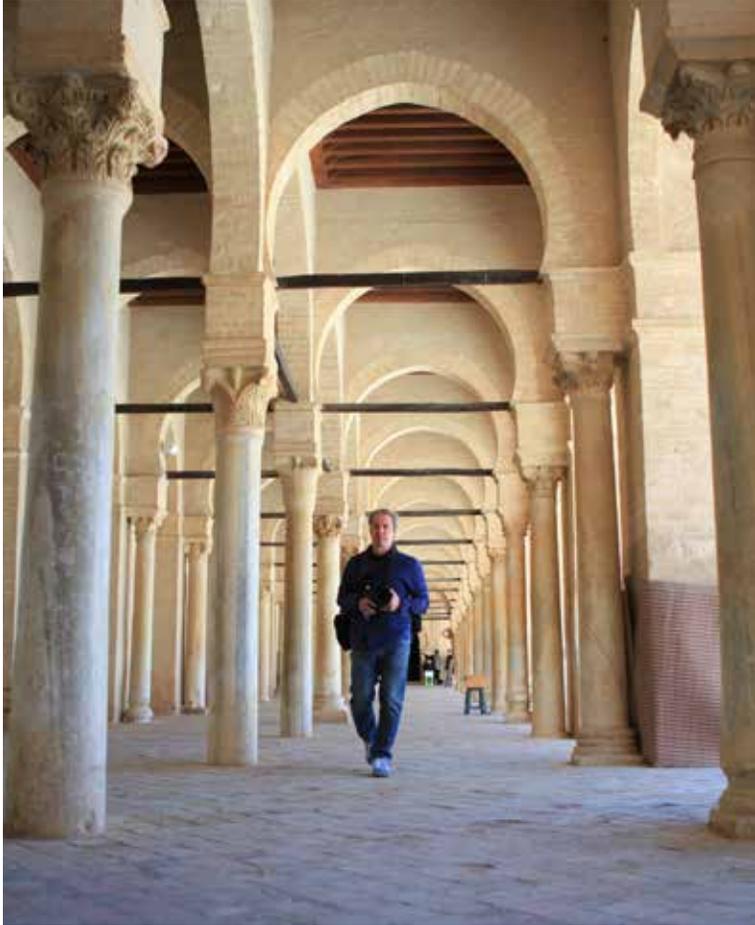

Florian Schreiber, *La Mosquée du Barbier*, Kairouan,
mars 2014, photographie numérique,
Courtesy of Florian Schreiber

Florian Schreiber, *Mur d'enceinte avec boutique pour la mariée*, Kairouan,
24 mars 2014, photographie numérique,
bords extérieurs, 70 x 70 cm,

Mejdi Bekri
Documentation photographique
du voyage de Florian Schreiber
sur les traces de
Klee,
Macke
et Moilliet
17 au 28 mars 2014

Kairouan

Hammamet

Sidi Bou Said

Hammamet

Ezzahra (avant: St.-Germain)

Kairouan

Kairouan

La médina de Kairouan vue du souk

Musées prêteurs

© Gabriele-Münter-und-Johannes-Eichner
Stiftung Munich

© LWL-Museum für Kunst und
Kultur Münster / Sabine Ahlbrand-Dornseif

Photographies

© Wassim Ghozlani
Photographe
Directeur de la Maison de l'Image
Cofondateur de l'association
Shutter Party
e-mail: ghozlani.wassim@gmail.com
www.wassghoz.com

© florian schreiber / fotografie
mail@florianschreiber.de
www.florianschreiber.de
Erikastr.3, 80939 München, Allemagne
tél/fax +49(0)89-322 86 92

© mejdi bekri photographie
mejdibekri@hotmail.fr
facebook.com/m.b.photographie

Sponsor de l'exposition et du catalogue

LEONI Wiring Systems Tunisia

Partenaires

Ambassade de Suisse en Tunisie
Ambassade d'Allemagne en Tunisie

Catalogue d'exposition

Le catalogue est publié en accompagnement de l'exposition «Photos de voyage – jadis et maintenant» à l'occasion du Centenaire du Voyage à Tunis des peintres Paul Klee, August Macke et Louis Moilliet par le Goethe-Institut en Tunisie en coopération avec l'ambassade de Suisse en Tunisie

Commissaires d'exposition

Wassim Ghozlani et Florian Schreiber

Éditeur

© Goethe-Institut e.V.
Rue du Lac de Constance – Immeuble
Carthage
1053 TUNIS – Les Berges du Lac
Tél. +216 71 160 419
Fax +216 71 160 499
christiane.bohrer@tunis.goethe.org
www.goethe.de/tunesien

Design

Moez Akkari, Tunis

Impression

Simpact

Traductions et Corrections

Nesria Zenina, Gudrun Meddeb, Dora
Pacha, Frédérique Guerlain,
Sadok Gassouma

Tirage photos

Hichem Driss, Tunis